

Krúdyról a Márai szemével*

1. Be kell vallanom, hogy bár Krúdyra emlékezünk, engem Márai vitt Krúdy felé. Amint az elmúlt években és ezen a nyáron módomban volt Márai műveit olvasni és a szakirodalommal együtt tanulmányozni, egyre jobban bebizonyosodott számomra, hogy nála műveltebb, sokoldalúbb és rokonszenvesebb íróval — e szavak legteljesebb és legtisztább értelmében — nem találkoztam. Bámulatos, hogy Márai szinte élete utolsó percéig rendszeresen olvasott: magyar és külföldi szépirodalmat, filozófiát és mindent, amit fontosnak tartott, továbbá mindig hozzátette átgondolt, megalapozott, valamint tanulságos véleményét. És miért rokonszenves számomra Márai? Röviden azért, mert az élet nagy kérdéseiben (Isten, nemzet, haza, hagyomány, élet és halál és így tovább), valamint az örök értékeket illetően (műveltség, szépség, erkölcs, mások megbecsülése, munkaszeretet stb.) — igaz ember módjára — mindig a jó oldalon állt.

Krúdy korábban nem tartozott a legkedveltebb íróim közé. Valahogy zavart a sejtelmessége, titokzatossága, még a szecesszió felé mutató sajátos szó- és kifejezőkészlete, stílusa is. Ezúttal tehát arra voltam kíváncsi, hogy Márai hogyan látta, hogyan értékelte Krúdyt. Egyébként már a „Halotti beszéd” és a „Naplók” tanulmányozása során tapasztaltam, hogy Arany, Kosztolányi, Babits és mások társaságában Krúdy mindig ott szerepel Márai legnagyobbnak tartott és általa legolvasottabb írói, költői között.

Természetesen ilyen esetben azzal számolni kell, hogy egy-egy szépíró elfoglalt lehet író- és költőtársa művészetének megítélésében. Ugyanakkor azonban — különösen olyan páratlan műveltségű és rendkívül lelkiismeretes író, mint Márai — minden bizonnyal nagyobb távlatokban és mélyebben, lényeglátóbban tudja szemlélni az általa — mondhatnánk — tudományosan vizsgált író társ művészetének értékét, mint adott esetben akár egy-egy felkészült irodalomtörténész.

Hogyan jártam el vizsgálatomban? Először is — nem kis utánajárással — összegyűjtöttem Márainak a Krúdy életművével, egyes műveivel foglalkozó írásait, valamennyi megállapítását egészen az apró utalásokig. Áttanulmányoztam ilyenformán az öt naplót, az „Ami a naplóból kimaradt” c. írásokat, az 1938-as „A négy évszak”, az 1943-as „Füves könyv”, az 1946-os „Föld! Föld!...”, továbbá a 2002-ben kiadott „Írók, költők, irodalom” című kötetet, valamint a győri Műhely 2000. évi 2—3. Márai-számát, amely Márai emigráns lapokbeli cikkeit, a Szabad Európa rádióban elmondott írásait és egyes leveleit tartalmazza.

Átnéztem aztán a Simányi Tiborral folytatott levelezéséből összeállt gyűjteményt (Kedves Tibor! Márai Sándor és Simányi Tibor levelezése. 1969—1989. Helikon K., Bp., 2003.), és természetesen az elsők között használtam fel Márainak „A százéves Krúdy” címet viselő összefoglaló jellegű tanulmányát, amely Krúdynam az „Al-Petőfi” című regényéhez mintegy bevezetésként hozzáfűzve jelent meg Münchenben 1978-ban. Külön

* Elhangzott 2003. október 21-én a Nyíregyházi Főiskolán az ottani Magyar Nyelvészeti Tanszék, a Tanítóképző Intézet és a Magyar Nyelvtudományi Társaság által Krúdy Gyula születésének 125. évfordulója alkalmából rendezett tudományos emlékülésen.

figyelemmel kísértem Márainak „Szindbád hazamegy” című regényével kapcsolatos megjegyzéseit, minthogy ez a regény közvetlenül Krúdy hatására, az ő ihletésének eredményeképpen íródott.

Az így tapasztaltakból igyekeztem aztán leszűrni — természetesen kitekintve az egyre bővülő Márai- és Krúdy-szakirodalomra —, hogy miben áll Márai és Krúdy ismeretsége; hogy hogyan látta Márai Krúdyt, az embert; és hogy hogyan értékelte Krúdy művészetét.

2. Márai, ha talán nem is sokszor, találkozott Krúdyval. A következőt írja ugyanis az 1933. május 13-i újságcikkében, amellyel búcsúzott az akkor elhunyt íróatástól: „Életem legnagyobb kitüntetésének tartom a ritka órákat, melyeket társaságában tölthettem.” (Írók, költők, irodalom. Helikon K., Bp., 2002. 38.) Ennél is lényegesebb azonban, hogy búcsúbeszéde szinte kiérlelt tanulmány Krúdy életművéről (i. h. 34—8), és hogy — mint jelzi is — elhunyt társának minden betűjét ismeri, és tisztában van életvitelének minden mozzanatával (i. h. 35, 38). Úgy látszik, Márai még Krúdy fiával is kapcsolatot tartott, mert már az 1941 karácsonyán a Délmagyarországban megjelent „Utóhang, Krúdyról” című cikkében (i. h. 38—43) utal arra, hogy Krúdy fia egyszer ezt mondta apja egyedülletéről: „A papa olyan magányos volt a végén, mint Beethoven” (i. h. 39—40). Ezenkívül olyan részletes leírást ad a Templom utcai kis házról, Krúdy utolsó lakhelyéről és a szemben lévő éjszakai kávéházról, továbbá Óbudáról, egyáltalán arról a világról, ahol Krúdy nap mint nap megfordult, hogy szó szerint kell vennünk, amit bevall búcsúbeszédében: „Krúdyról összeszedtem mindent, amit tudni lehet felőle, pincéreket és kártyásokat faggattam ki felőle, kritikusokat, nőket, a lump pajtásokat.” (I. h. 38.) „Mikor regényt írtam a varázskörről (értsd: a „Szindbád hazamegy” c. regényről) — jegyzi meg továbbá 1946-os Krúdy-esszéjében —, mely személye és műve titkát magába zárja, sűrűn eljártam Óbudára, fölkerestem élete utolsó éveinek színhelyét.” (Ihlet és nemzedék. Akadémiai és Helikon K., Bp., 1992. 77.)

Márainak a Krúdyval, illetve a Krúdy családjával való kapcsolatáról tanúskodik az is, hogy 1974-ben a Simányi Tibornak szóló levelében ezt jegyzi meg: „Krúdy legkisebb leánya jó régen, még New Yorkban, írt egyszer-kétszer, tanácsot kért, hogyan lehetne Krúdy írásait külföldön elhelyezni. Ajánlottam, hogy a német mellett kíséreljezzen a spanyol elhelyezéssel — a spanyol titokzatos módon, valahogy »hallja« a magyart. Nem tudom, volt-e ilyen kísérlet. A német, sajnos nem sikerült.” (Kedves Tibor! Márai Sándor és Simányi Tibor levelezése. 1969—1989. Helikon K., Bp., 2003. 73.)

Hogy Márai igen jól ismerte Krúdy életét, életművét, hogy vonzódott ez utóbbihoz, azt a továbbiakban részletezés nélkül, négy tényező köré csoportosítva, összefoglalás-szerűen igyekszem bemutatni.

a) Márai végig figyelemmel kíséri egy-egy Krúdy-mű megjelenését vagy újra kiadását, és mindig megteszi velük kapcsolatban a maga megjegyzéseit. Effélével 1943-tól 1986 decemberéig hat esetben találkoztam. Ezekből csupán kettőre hivatkozom. 1946-ban ezt írja Márai: „Krúdy posztumusz, újonnan kiadott könyvét olvasom, a Szindbád megtérését. Hasalva olvasom, csillogó szemmel, mint kamasz koromban Jókait.” (Ihlet és nemzedék 80.) Felfigyelt aztán a „Krúdy-élesztés”-nek, azaz a Krúdy-életmű iránti érdeklődés feltámadásának a magyarországi eseményeire is. Sziklai Andornak 1986. december 6-án írt levelében megköszöni Lukács János professzor Krúdyról szóló cikkének a kéziratban való megküldését. (L. még: Napló 1943—1944. Akadémiai és Helikon K., Bp., é. n. 110; Föld! Föld!.. Emlékezések. Helikon K., Bp., 1972. 285; Napló 1984—1989. Helikon K., Bp., é. n. 39 és 60.)

b) Márainak Arany János mellett a leggyakoribb olvasmánya Krúdy, szinte halála pillanatáig. Erre tíz esetben találtam utalást. Ezek közül is kettőre utalok ízelítőképpen. Ezt írja az „Ami a Naplóból kimaradt” 1950-es, 1951-es és 1952-es kötetében (183): „Éjjel Krúdy, a Vörös postakocsi... nincs tökéletesebb, mint ez a könyv.” Aztán idézek az utolsó bejegyzésből (1988. augusztus 27.): „... Teljesen egyedül maradtam, 89. évemben a járás, látás egyre rosszabb, olvasni már csak negyedórát tudok... Olvasmány: éjjel az újság, aztán Krúdy.” (Napló 1984—1989. 179.) (L. még: Napló 1976—1983. Helikon K., Bp., é. n. 98; Napló 1984—1989. 113, 144, 145, 156, 159, 166 és 178.)

c) Ha a magyar és a világirodalom nagyjairól esik szó, sohasem felejt el odasorolni Krúdyt is. Ilyen megjegyzéssel hat esetben találkoztam. 1949-ben írja: „Egyedül kell maradni, egyedül a magyar nyelvvel, Károlival, Pázmánnyal, Vörösmartyval, Arannyal, Babitscsal, Kosztolányival, Krúdyval... Egyedül, halálig.” (Ami a Naplóból kimaradt 1949. 269.) (L. még: Napló 1943—1944. 110; Ami a Naplóból kimaradt 1948. 171; Napló 1976—1983. 170; Napló 1984—1989. 129 és 137.)

d) Végül megemlítem, hogy Márainak a Krúdyhoz való vonzódását talán a legpregnansabban az igazolja, hogy apró, lényegtelennek látszó dolgokat is tudott Krúdyról, és ezeket is gyakran lejegyezte. Például azt, hogy „Lila tintával írt, sűrűn rótt, apró betűkkel. Kézírása szabályos volt, semmi nem árulta el a külsőn a műgondot és viaskodást, mellyel e sorok készültek.” (Írók, költők, irodalom. Helikon K., Bp., 2002. 40.)

3. Márai milyennek mutatja be Krúdyt, az embert? Az író és az embert azonban nyilván nem lehet szétválasztani. Márai is ezt mondja búcsúbeszédében, Krúdy ravatalánál: „Élete éppen úgy érdekelt, izgató, mint művésze... Egyszer meg akarom írni, amit tudok és sejtek felőle. Ezt meg is ígértem neki, s ő szavamat vette...” (Írók, költők, irodalom 38.) Magam a búcsúbeszédén kívül négy olyan írást találtam, amelyben Márai az ígéretét valóra váltotta. Ezek a következők: 1941-ben a már említett „Utóhang, Krúdyról” című Délmagyarország-beli tárcá; az 1946-os „Krúdy” című esszé (Ihlet és nemzedék 77—82); a krúdyzmusról szóló tanulmány, valószínűleg a hetvenes évek elejéről (Föld! Föld!... 285—93) és „A százéves Krúdy” című összefoglaló értékelés, amely — mint már jeleztem — 1978-ban Krúdy „Ál-Petőfi” című írásához csatoltan jelent meg Münchenben.

Márai rendkívüli, szinte eszményi emberként — és íróként — jellemzi Krúdyt. „Néztek ezt a roncsaiban is nemes testet — mondja búcsúbeszédében —, mert életnek is, testnek is rendkívüli volt, ahogyan az volt szellemnek, öslény, egyszeri, nem másolható, soha meg nem ismételhető...” Majd ezt jegyzi meg: „...oly tisztán élt és tisztán halt meg, mint egy szerzetes.” (Írók, költők, irodalom 36, 37.)

Mindenekelőtt Krúdy valóságábrázolását és ugyanakkor a mitikushoz való közelítését emeli ki: „... az embert kíméletlen valóságában ábrázolta — írja „A százéves Krúdy” című tanulmányban (11) —, de ugyanakkor — folytatja — a legsilányabb, legszimplább emberi jelenséget is mitikus fénnel vette körül, aurával...” És egy másik helyen: „...olyan közel ment a valósághoz, mint Flaubert, Maupassant és a nagy francia realisták. Látomásai titokzatosan gazdagok, mint Proust emlékezései az idő mélyvizéről.” (Föld! Föld!... 290.) Krúdy legnagyobb bátorságának azt tartotta, hogy független író tudott maradni. Érthető, hogy egész életében — ahogy Márai jelzi — ordas szegénység vette körül. Erre így mutat rá Márai: „Mikor meghalt [ti. Krúdy], a Templom utcai földszintes házban már nem égett a villany, mert nem tudta kifizetni a számlát. Szekrényében egy viseltes frakkot találtak, ingeket, melyek közelítőleg rojtos volt és néhány tucat Jókait. Egyebe már nem volt. Az utolsó években ordas szegénységben élt, súlyos betegen, az alkoholizmus utolsó menetében... A pénzzel nem tudott »bánni«, konflisra, kocsmára elköltötte azt a keveset,

amit így szerzett... és senki nem akart tudni róla, hogy a rozoga óbudai viskóban a század egyik legnagyobb magyar írója él.” (Föld! Föld!... 287.) A függetlenség biztosításához az is hozzájárult, hogy kedvelte a magányt. Ezt akkor is megtalálta, ha valaki volt körülötte. Márai így idézi vissza egy találkozásukat: „Emlékszem egy délutánra, mikor órákon át szótlanul ültünk a »London«-szálloda kávéházában; lapokat olvastam, Krúdy körömmel kért a klozettes asszonytól, s komolyan és aggályosan nyesegette halványkrém színűre mosott selyeminge kézelőjének feslett rojtjait.” (A négy évszak 123.) „Ebben a magányban — írja másutt Márai —, mely sűrű volt és szenvedély, vágy nem tudta már megzavarni, mindent tudott a világról, mint a nemes fenevadak a barlangban.” (Írók, költők, irodalom 40.) Márai kiemeli azt is, hogy Krúdy író, igazi író, öntudatos író volt. „Író volt — jegyzi meg —, akinek minden cselekedete, étrendje, minden mozdulata, hibája, szándéka a betűt szolgálta... A munka óráiban rend volt nála, fegyelem, tisztaság, öntudat uralkodott ebben a műhelyben.” (Írók, költők, irodalom 36.) — Ez utóbbi megállapítások már átvezetnek annak a bemutatásához, hogy hogyan látta Márai Krúdyt, az író és az író alkotásmódját, stílusát.

4. Mielőtt e kérdésekre felelnénk, rá kell mutatnom arra, hogyan értelmezte Márai az irodalmat, illetve arra, hogy jelen vizsgálódásunkban a stílust szélesebb jelentésében szemléljük. Márai szerint „Az irodalom — szinte Krúdyhoz szabottan — lehetőség, megmutatni az embert mint valóságot. Aztán van többlet: amikor az irodalom megmutatja az embert mint látomást. Az író — folytatja —, aki átlép mondanivalójával ebbe a térfogatba, értelmén túli energiát ad az irodalomnak.” (Napló 1976—1983. 98.) A stílus pedig — éppen Márait gondolván — követendő értelmezésünkben világkép is: az írónak, a költőnek a stílusában tükröződik ugyanis a külső és belső világ teljességéről, benne a nyelvről, a gondolkodásról és a kettő viszonyáról alkotott felfogása.

Tehát valóság — látomás — értelmén túli energia: Márai ennek az irodalomértelmezésnek — mint RÓNAY LÁSZLÓ megfogalmazza (Márai Sándor. Korona K., Bp., 1998. 123) — a legnagyobb, világirodalmi példaképét látta Krúdyban. Krúdy eljárását Márai el is nevezte krúdyzmusnak. Hogy mi volt ennek a lényege, két helyen fejtette ki részletesebben: a „Föld! Föld!...” emlékezőskötet 285—93. lapjain és „A százéves Krúdy” című többször említett esszéjében.

Mi a krúdyzmus? Valójában Krúdynak a legszélesebb értelemben vett ábrázolásmódját jelenti. Közlebből ezt írja róla Márai: „[Krúdy] Egyszerre tudott beszélni a mitikusról, a »szürrealizmusról«, ami a valóságot, a realitást körülvet, mint a bolygókat az interstelláris, kozmikus por...” (Föld! Föld!... 289.) Aztán joggal emeli ki, hogy „Krúdy műfajt teremtett, amely egyedülálló volt, csak az övé: az élet álomszerű cselekményéből párolta le a hús-vér valóságot. Könyvei nem »regények« ...nem is »belső monológok« ..., s leginkább és feltűnően nem »olvasmányos« művek... Krúdy egyedül volt azzal, amit mondott és azzal is, ahogy mondta...” (A százéves Krúdy 8—9.) Az 1946-os „Krúdy” című esszében pedig ezt olvashatjuk: „Krúdy minden regényhőse titkot őriz szívében. Nem ismerek író — folytatja Márai —, aki olyan csalthatatlansággal érzékelt volna a valóságot, mint ő, s ugyanakkor olyan öntudatosan megtagadta volna a valóság törvényeinek érvényét az élet mélyebb térfogata, az emlék, a vágy és a képzelet birodalma fölött. Hősei állandóan úton vannak... Két emlék között vándorolnak, postakocsin, gyalog vagy az álmok ködfogatján...” (Ihlet és nemzedék 80.) Azt is megállapítja Márai Krúdy hőseiről, hogy többdimenziósak: „Krúdy volt az a magyar prózaíró, aki az embert kíméletlen valóságában ábrázolta, ugyanakkor a legsilányabb, legszimlább emberi jelenséget is mitikus fénnel vette körül... Krúdy hősei egyidejűleg többdimenziósak.” (A százéves Krúdy 11.)

Azt hiszem, minden olyan lényeges fogalmat felsorakoztattam, amellyel Márai Krúdy ábrázolásmódját jellemezte. A továbbiakban arra mutatok rá, hogy Márai hogyan látta Krúdy közvetlen stílusát. Két fő vonását emelte ki: a sajátos atmoszférateremtést és a még sajátosabb Krúdy-zenét. A következőt írja a „Föld! Föld!...” Krúdy-jellemzésében: „...ezekben az írásokban [ti. a Krúdy írásaiban] mindent besugároz stílusának fénytörése, az a gyöngyházzsínű finom köd, ami Turner képein vagy Monet vízililiomos festményein lepi be a vásznat.” (289—90.) Krúdy szavairól pedig megállapítja, hogy — szinte a funkcionális stilisztika követelményének megfelelően — „olyan varázslatosak, pontosak, ahogy csak az egészen nagy versekben fejezik ki a szavak a valóságon túli értelmet.” (Uo. 290.) A többi stíluseszközeire vonatkozólag meg ezt írja: „Úgy szórta szellemének értékeit, az alakok, hasonlatok, stíluszépségek, mélyhegedűhangok teljességét, mint a kártyás, akinek szenvedélye a játék, amelyet akkor se hagy föl, ha tudja, hogy biztosan veszít.” (A százéves Krúdy 12.)

És ezzel már átléptünk a másik fő vonás: a Krúdy-zene területére. Márai „Krúdy” című esszéjében így szól erről: „A valóságot kevesen rögzítették úgy, mint ő [ti. Krúdy], de senki nem oldotta fel olyan tudatosan mélyebb, zenei értelemben, mint ez a költő, kinek látomásai a magyar sors, a magyar élet és létezés legnemesebb tájait és alakjait mutatták be.” (Ihlet és nemzedék 80.) Közelebről így világítja meg, miről is van szó: „...ez az irány teljesen zenei, szólamok vonulnak át a lazán összefűzött történeteken... ez az író tudta, hogy a valóság csak akkor teljes, ha megkeressük a zenei tartalmat az élet tömpe és vaskos tünetényei mögött. Mondataiban úgy sugárzik ez a néma zene, mint a villanyság a világűrben. Akárhol nyitjuk fel könyveit, minden oldalon, minden sorában érezzük ezt a titkos áramot. Most a szerelem villanyütése ad szikrát, most a magyar ősz esőzése kezd szólani, mint egy alvilági zenekar, most a tél kurjongat.” (Uo. 79.) Vagyis ennek a zenének van tartalmi oldala, benne van a szövegritmus és a prózaritmus számos eleme. Ahogy FRIED ISTVÁN utal rá: „Krúdy olyan kép- és gondolatasszociációkra szoktatja olvasóját, amelyek zenei sarjadással indítanak el a lélekben hangulati láncreakciókat.” (Márai Sándor Krúdy-naplója: Forrás 2002/4: 76.) Egyébként Márai a Krúdy-zenét hol „hárfahang”-nak (Föld! Föld!... 288), hol „gordonkabrummogás”-nak (uo. 291), hol meg „Krúdy mélyhegedűszava”-ként (Ami a Naplóból kimaradt 1950., 1951., 1952. 205) említi.

Végül ideiktatom — szépsége és igaz volta miatt is — a „Füves könyv”-nek (Helikon K., Bp. Az 1943-as kiadás alapján, é. n. 126) „A remekműről és a tündériről” című írását, amely ugyan nem utal Krúdyra, de minden bizonnyal a Krúdy-életmű hatására — vagy hatására is — született: „Ahhoz, hogy egy emberi alkotás remekbe sikerüljön, s időtlen ragyogással kápráztassa és gyönyörködtesse az embereket, a tehetség, a téma, a kivétel tökéletessége mellett kell valami más is. A remekműben van valamilyen tündéri elem is, mely csodálatos fényével átsugárzik az egészen, oly gyöngéden és megejtően, mint ahogyan az északi fény világít a nyári éjszakában, valószerűtlenül s mégis fényserűen, mert látni és olvasni is lehet mellette. A remekmű legyen valóságos, pontos, okos, céltudatos, arányos, gondosan megmunkált, hűségesen kivitelezett — s legyen még valami más is. Tündéri is legyen. S minden öntudatosság mellett önfeledt is legyen. Mérnöki szabályok szerint épüljön, de káosz is legyen benne, egy kávéskanálra való az ösködből, mely a csillagképek nyomában porzik, arany szemcsékkel. Tündéri nélkül csak »nagy« vagy »tökéletes« művek vannak. Az igazi remekmű néha nem is olyan tökéletes. Csak sugárzik, a »csak álom« is benne van, a csillagok fénye, a tündéri. S a feladatnak ez a része, amikor a művész már nem tud művén segíteni; az utolsó ecsetvonást, a tündérit az Isten végzi el.” (91.)

5. Íme, Márai ilyennek látta Krúdy életművét, annak a Krúdynak az életművét, aki végigkísérte egész életpályáját, aki követendő példakép, mintá volt a számára, akit a ma-

gyar irodalom „titokzatos, szépséges áloévirág”-jának és világirodalmi hangsúllyal megszólaló, Babitscal, Kosztolányival, Móriczcal egyenrangú írónak tartott (l. Napló 1976—1983. 88 és 170—1). Reális ez a kép? Alapjaiban minden bizonnyal az. Van benne túlzás? Aligha tagadhatjuk, hogy van. Azt viszont joggal állíthatjuk, hogy Márai Krúdyképe egy páratlan műveltségű, sokfélét és sokat alkotó nagy gondolkodónak és igaz embernek a roppant tanulságos műve.

SZATHMÁRI ISTVÁN

Gyula Krúdy — as seen by Sándor Márai

The author began his talk by admitting that his taking to Krúdy had in fact been inspired by Márai. Therefore, in this public lecture, he tried to present that curious personality of the history of Hungarian literature with the help of Márai's essays and numerous remarks. Márai knew Krúdy's life and work quite closely and how much he was attracted to him was demonstrated by a number of facts. He kept an eye on the publication or re-publication of each of Krúdy's works and always wrote appreciative remarks on those occasions. The writer whose works Márai read the most frequently, apart from János Arany, was Krúdy, almost throughout his lifetime. If he was talking about the greatest figures of Hungarian and world literature, he never failed to list Krúdy among them. And he knew small, seemingly insignificant details about him, too. — The author then went on to discuss the fact that Márai had characterised Krúdy as an ideal person and as an ideal writer. He emphasised Krúdy's representation of reality as verging on the mythical, and thought that it had been his most courageous achievement to remain an independent writer. He also pointed out how conscious Krúdy had been of his own talent. He especially stressed two features of Krúdy's style: its atmosphericity and its musicality.

ISTVÁN SZATHMÁRI